

הפילוסופיה החווייתית של משורר שיחות על ספר הכוזרי לריה"ל פרופ' זאב הרוי

שיעור 1: חלומי החידתי של מלך הכוזרים

ספר הכוזרי א:א

נשאלתי על הטיעונים שיש לי נגד מתנגדינו הפילוסופים, ואנשי הדתות, וכן נגד פורקי העול [למשל, הקראים]. נזכרתי מה ששמעתי מטיעוני החברה, אשר היה אצל מלך הכוזרים שקיבל עליו דת היהודים [במאה ה-8 או ה-9 ...] שנשנה לו חלום, שכביכול מלאך פונה אליו ואומר לו: "כוונתך רצויה בעיני אלוהים אבל המעשה שלך אינו רצוי".

ספר הכוזרי א:א

המלך היה מתאמץ מאוד לקיים את המצוות שבדת הכוזרים, עד כדי שהיה הוא עצמו משרת במקדש ומקריב קרבנות בכוונה זכה וטהורה [...] ובכל זאת היה המלאך מופיע בלילה ואומר לו: "כוונתך רצויה, אבל המעשה שלך אינו רצוי" [...] וציווהו [...] לבקש את המעשה הרצוי לאלוהים.

ספר הכוזרי א:א

[המלך] שאל פילוסוף אחד.

הפילוסוף אמר לו: אין לאלוהים לא שביעות-רצון ולא שנאה, כי הוא ית' נעלה מעל הרצונות [...] שהם מורים על חסרון [...] כמו כן, נעלה הוא מלדעת את הפרטים, כי הם משתנים עם הזמנים, ובידיעתו אין שינוי [...] לכן, אין הוא יודע אותך! כל שכן [...] את כוונתך ומעשיך. וכל שכן [...] את תפילתך [...] ואם אמנם אומרים הפילוסופים שאלוהים "ברא" אותך, הרי שזה מטפורה, כי הוא עילת העילות [...] והעולם קדמון [...] באדם השלם דבק השכל הפועל [= השכל העולמי ...] זאת היא המטרה המרבית שהאדם השלם מקווה לה [...] אל תשים לב [...] באיזו דת אתה מאמין [...] או בדה לך דת [...] כדי לכלכל את מידותיך [המוסריות] ולהנהיג את ביתך ומדינתך [...]

ספר הכוזרי א:ב-ג

אמר לו הכוזרי: דברייך משכנעים, אבל אין הם תואמים את מבוקשי [...] אין ספק שיש מעשה הרצוי מצד עצמו [...] שאם לא כן, מדוע הנוצרי והמוסלמי [...] נלחמים זה בזה, בעוד שכוונת כל אחד משניהם זכה לאלוהים [...] וכל אחד משניהם מאמין שהוא יגיע לגן-עדן? [...] אמר הפילוסוף: אין בדת הפילוסופים הריגת אחד מאלה, שהרי מטרתם היא השכל. [השוו שם, א:קיד: "וכאשר תנצחו, תהרגו!"]

ספר הכוזרי א:ד-ה

אמר החכם הנוצרי: אני מאמין שהבורא ית' [...] ברא את העולם בששה ימים, ושכל האנשים הם צאצאי אדם ונח [...] ואני מאמין] בכל מה שמופיע בתורה ובמסורות בני ישראל [...] בסוף, התגשמה האלוהות והפכה עובר בבטנה של בתולה ישראלית. היא ילדה אותו אנושי בחיצוניותו, אלוהי בפנימיותו. נביא שלוח בנגלה, אלוה שולח בנסתר. הוא המשיח הקרוי אצלנו בן אלוהים -- האב, הבן, ורוח הקודש. אנו מייחדים באמת, אף על פי שעל לשוננו מופיע השילוש [כלומר, 3 = 1]. אמר הכוזרי: ההיגיון דוחה את רוב הדברים האלה.

ספר הכוזרי א:ט-ה

אמר החכם המוסלמי: אנו דוגלים בייחוד האל [...] ספרנו [= הקראן] הוא דיבור אלוהים, והוא בעצמו נס [מעג'זה = אעג'אז...] איש אינו יכול לחבר כדוגמתו [...] נביאנו חותם הנביאים [...] אמר הכוזרי: אם ספרכם כתוב ערבית, לא-ערבי כמוני לא יבחין בנס... הנפשות תקבלנה בקושי את הדבר הגדול הזה, כלומר, שבורא העולם הזה... ידבק בחלאה המזוהמת הזאת, כלומר באדם, ידבר אליו וימלא את משאלתו... אמר החכם המוסלמי: האין ספרנו מלא ידיעות על משה ע"ה ועל בני ישראל?

ספר הכוזרי א:י

אמר הכוזרי: רואה אני את עצמי נאלץ [...] לשאול את היהודים, כי הם שארית בני ישראל [...] שהם הראייה שיש לאלוהים תורה בארץ.

מתוך: ריה"ל, דבריך במור עובר רקוחים

וְאֵל תְּשִׂיָאָךְ חֻכְמַת יְוֹנִית / אֲשֶׁר אֵין לָהּ פְּרִי כִי אִם פְּרָחִים [...]
וְאֵין רֵאשִׁית לְכָל־מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית / וְאֵין אַחֲרִית לְחֵדוּשׁ הַיְרָחִים.
שְׂמַע דְּבָרֵי נְבוֹנִיָה נְבֻכִים / בְּנוֹיִים עַל יְסוּד תְּהוּ וְטִיחִים.
וְלָמָּה זֶה אֲבַקֵּשׁ לִי אַרְחוֹת / עַקְלָקְלוֹת, וְאֶעֱזֹב אִם אַרְחִים?

שיעור 2: משל מלך הודו

ספר הכוזרי א:יא-יג

אמר לו [החבר]: אני מאמין באלוהי אברהם יצחק וישראל אשר הוציא את בני ישראל ממצרים באותות ובנסים, וכלכל אותם בצייה... ושלה את משה עם תורתו [...] אמר הכוזרי: מדוע לא אמרת, אתה היהודי, שאתה מאמין בבורא העולם, מסדרו ומנהיגו, מי שברא אותך [...] וכיוצא באלה התיאורים.

אמר החבר: מה שאתה אומר היא הדת ההגיונית המדינית, אשר אליה מביא העיון. כלולים בה ספקות רבים. שאל את הפילוסופים על אודותיה, ותמצא שלעולם לא יסכימו על מעשה אחד או אמונה אחת [...] השוו פירוש ראב"ע על שמות כ:א: "שאלני ר' יהודה הלוי מנוחתו כבוד"

ספר הכוזרי א:יד-טז

אמר הכוזרי: רואה אני את דבריך אלה [...] נאותים יותר מאשר פתיחתם [...] אמר החבר: לא כי, אלא פתיחת דבריי היא ההוכחה [אלבראהן]. היא מראה עיניים [אלעיאן] ופטורה [...] מהוכחה [נוספת]. אמר הכוזרי: וכיצד זה?

ספר הכוזרי א:יט-כב

אמר החבר: לו נאמר לך כי שליט הודו מעולה וראוי לך לרוממו [...] על-פי מה שנודע לך על צדקת אנשי ארצו ומעלת מידותיהם [...] האם היה זה מחייב אותך? אמר הכוזרי: כיצד יחייב אותי הדבר, בעוד קיים ספק באשר לתושבי הודו האם צדקם מעצמם ואין להם מלך, או שצדקם מקורו במלכם [...] אמר החבר: ואילו הביא לך שליחו מתנות הודיות שלא תטיל ספק שאין הן נמצאות אלא בהודו בארמנות המלכים, יחד עם איגרת שיש בה עדות שהיא מן המלך, ותתלווינה לה תרופות שתפאנה אותך ממחלותיך ותשמורנה על בריאותך [...] האם היית מקבל עליך לציית לו? אמר הכוזרי: אכן.

ספר הכוזרי א:כה

אמר החבר: ובמעין זה עניתי לך כאשר שאלת אותי! [...] וכן פתח אלוהים את פנייתו אל ציבור בני ישראל: "אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך בארץ מצרים מבית עבדים" [שמות כ:ב; דברים ה:ו]. ולא אמר: "בורא העולם ובוראכם". וכך פתחתי את דבריי אליך, נסיך הכוזרים. עניתי לך כפי [מה שנתברר לנו] במראה עין [אלעיאן] ובמסירה הנאמנה אשר כמוה כמראה עין.

ספר הכוזרי א:פז

אמר החבר: [...] עשרת הדיברות האלה לא נמסרו לעם מפי גברים יחידים ולא מפי נביא, אלא מפי אלוהים [דברים ה:ג-ה]. אולם לא היה להם כוח ככוחו של משה ע"ה לראות [משאֲהֲדָה] את הדבר הגדול ההוא [...] משה ע"ה [...] לא היתה לו דעה בזאת, כדי שהנבואה לא תהא, כמו שחושבים הפילוסופים, מנפש [...] הדבקה בשכל הפועל [...] חשדות אלה הוכחו במעמד [משֶׁהָד] הגדול ההוא.

מתוך: ריה"ל, יה אנה אמצאך מקומך נעלה ונעלם

יְהִי אָנֹכִי אֲמֻצָאָךְ? / מְקוֹמְךָ נִעְלָה וְנִעְלָם!
 וְאָנֹכִי לֹא אֲמֻצָאָךְ? / כְּבוֹדְךָ מְלֵא עוֹלָם!
 הַנְּמֻצָא בְקִרְבִּים / אֶפְסִי אֶרֶץ הַקִּים [...]
 גְּלַגַּל לֹא יִשְׁאַף / אֵף כִּי חֲדָרֵי אוֹלָם!
 וּבְהַנְשֻׁאָךְ עֲלִיָהם / עַל כֵּס נִשְׂא וְרָם,
 אַתָּה קְרוֹב אֲלֵיָהם / מְרוֹחָם וּמִבְשָׂרָם [...]
 דְּרִשְׁתִּי קִרְבְּתְךָ / בְּכָל לִבִּי קִרְאֲתִיךָ
 וּבִצְאֲתִי לְקִרְאֲתְךָ / לְקִרְאֲתִי מִצְאֲתִיךָ [...]
 הַאֲמַנֵּם כִּי יֵשֵׁב / אֱלוֹהִים אֶת הָאָדָם?
 וּמֵה יִחְשַׁב כָּל חוֹשֵׁב, / אֲשֶׁר בְּעֶפְרֵי יְסוּדָם,
 וְאַתָּה קְדוֹשׁ יוֹשֵׁב / תְּהִלּוֹתָם וּכְבוֹדָם?

שיעור 3: מעמד הר סיני

ספר הכוזרי ג:ה

אמר החבר: האישי הטוב [...] ידריך את כלי-החשיבה, ירוקן אותם בכל מחשבות העולם הזה שהיו בהם, ויטיל על הכוח המדמה [= הדמיון] להביא את הצורות היפות ביותר המצויות בו באמצעות הזיכרון, כדי שיחקה בהן את הדבר האלוהי המבוקש, כגון מעמד הר סיני, ומעמד אברהם ויצחק בהר המוריה, וכגון משכן משה ע"ה, וסדר העבודה [בבית המקדש], ושריית הכבוד שם, והרבה זולת זאת [...]

ספר הכוזרי ד:ג

אמר החבר: [חמשת] החושים [= הראייה, השמיעה, הריח, הטעם, והמישוש] חשים מן המוחשים את המקרים שלהם [בלבד] ולא את עצמויותיהם [...] בקביעת השכל אתה קובע [עצמויות] ולא בקביעת החוש [...]

למשל השמש. אנו רואים אותה כעיגול פשוט בשיעור של מטבע קטן [...] אך השכל פוסק שהיא כדור ששיעורו גדול בערך פי 166 מכדור הארץ [...] על המהות עומד רק השכל [...] כמו שאדם מיטיב-לראות, בר-דעת, המחפש את נאקתו, יפיק תועלת מדברו של אדם בעל ראייה פגומה, פוזל: "אני רואה [...] שני עגורים". המיטיב-לראות ידע שההוא ראה את הנאקה, וכהות עיניו גרמה לו לדמות שזה עגור, ופזילתו גרמה לו לדמות שהם שניים [...] כך הם החושים והכוח המדמה לגבי השכל. כשם שהערים אלוהים ית' ביוצרו את היחס הזה בין החוש החיצוני למוחש הגופני, כן הערים בקביעת היחס בין החוש הפנימי לבין העניין הבלתי-גשמי. והוא נתן לנאצלים מבין ברואיו [למשל הנביאים] עין פנימית הרואה את הדברים [הבלתי-גשמיים]. ממנה יקיש השכל את משמעותם [...] מי שנבראה לו עין זאת הוא מיטיב-לראות באמת [...] העין [הפנימית] הזאת דומה לכוח המדמה [אבל נשגבה ממנו] בעת שהוא משרת את הכוח השכלי [...]

הנביאים רואים בהכרח את העולם האלוהי ההוא בעין הפנימית [= בחוש הפנימי]. הם רואים צורות התואמות לטבעיהם ולמה שהם מורגלים בו. הם מתארים צורות [בלתי-גשמיות] אלה בתארים [...] גשמיים. תארים אלה הם אמת ביחס למה שתחושת-הלב, הדמיון, והחוש מבקשים, ואינם אמת ביחס לעצמות שאותה מבקש השכל.

יעירוני בשמך רעיוני / ריה"ל

יעירוני בשמך רעיוני / וישימו חסדיך לפני.
הבינוני דבר נפש יצרתה / קשורה בי והיא נפלאות בעיני.
ולפי ראך ויאמן בך / כאלו מעמד היה בסני.
דרשתיה בחזיוני ועבר / כבודך בי וירד בענני.
הקימוני שעפי מיצועי / לברך שם כבודך אדני.

שיעור 4: טעמו וראו

ספר הכוזרי ב:מז

אמר הכוזרי: קראתי בספרים את כתוב: "מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלוהיך" [דברים י, יב]. "ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך" [מיכה ג, ח]. ורבים כיו"ב.

ספר הכוזרי ב:מח

אמר החבר: אלה [...] הם החוקות השכליות [בלבד]. הן הכנה והקדמה לתורה האלוהית, קודמות לה בטבע ובזמן. הן הכרחיות בהנהגת כל ציבור שהוא של בני-אדם. אפילו ציבור של שודדים מוכרח לנהוג בצדק בינם לבין עצמם [ראו אפלטון, פוליטיאה א, 351ג], אחרת חברתם לא תתמיד. כאשר הגיע מרים של ישראל עד כדי שהקלו במצוות השכליות והמדיניות ההכרחיות לכל ציבור, כשם שלכל פרט הכרחיים דברים טבעיים, כגון אכילה ושתייה, תנועה ומנוחה, שינה ויקיצה, והחזיקו עם זאת בעבודות ה', כגון הקרבנות ומצוות אלוהיות שמעיות אחרות [...] נאמר להם: "הלוואי שמרתם את המצוות שהחברות הפחותות והנחותות ביותר מקפידות עליהן [...] כי התורה האלוהית לא תשלם אלא לאחר שתשלם התורה המדינית והשכלית [...]"

ספר הכוזרי ד:טז

אמר הכוזרי: התברר לי ההבדל בין "אלוהים" ל"ה'". והבינתי מה בין אלוהי אברהם לאלוהי אריסטו. אל ה' ית' משתוקקים בתשוקה, בטעם [ד'יק = חוויה], ובחזון. אל אלוהים נוטים מתוך היקש. אותו טעם מעורר את מי שהשיג אותו למסור את נפשו על אהבתו ולמות למענו. ואילו אותו היקש מלמד שחייבים להעדיף אותו כל עוד אינו מזיק, ואין סובלים בגללו קשיים.

ספר הכוזרי ד:יז

אמר החבר: מובן שאברהם סבל מה שסבל באור כשדים, בהליכה מארצו, במילה, בשילוח ישמעאל, ובכך שחשב לזבוח את יצחק, כי חזה מה שחזה מן הדבר האלוהי בטעם ולא בהיקש [...] ודרשו חז"ל "ויוצא אותו [ה'] החוצה [בראשית טז, ה]. אמר לו: צא מן האצטגנינות שלך!" [בבלי שבת קנו ע"א ועוד]. כלומר, [ה', לא אלוהים] ציווה עליו לעזוב את חכמותיו ההיקשיות, כגון אסטרונומיה [...] כמו שנאמר: "טעמו וראו כי טוב ה'" [תהלים לד, ט].

עבדי זמן / ריה"ל

עבדי זמן עבדי עבדים הם / עבד אדני הוא לבד חפשי.
 על כן בבקש כל אנוש חלקו / חלקי אדני אמרה נפשי.
 [השוו לאיכה ג, כד: "חלקי ה' אמרה נפשי... טוב ה' לקנו".]

שיעור 5: עליית החבר לארץ ישראל

ספר הכוזרי ב:כב-כד

אמר החבר: אמרו חז"ל "לעולם ידור אדם בארץ ישראל [...] ואל ידור בחו"ל [...] שכל הדר בארץ ישראל דומה למי שיש לו אלוה וכל הדר בחו"ל דומה למי שאין לו אלוה" [בבלי, כתובות קי ע"ב] והם אמרו: "אווירא דארץ ישראל מחכים" [בבלי, בבא בתרא קנח, ע"ב]. כדי לחבב את הארץ אמרו: "כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא" [בבלי, כתובות קיא ע"א]. [ועוד ועוד].

אמר הכוזרי: אם כן, אתה מתרשל! [...]
אמר החבר: נזפת בי [= הובשתני], מלך הכוזרים!

ספר הכוזרי ה:כב-כג

אחר הדברים האלה, החליט החבר הזה לצאת את ארץ הכוזרים, כשפניו אל ירושלים תו"ת. עזיבתו היתה קשה לכוזרי. לכן, פנה אליו [...] ואמר: מה יש לבקש היום בארץ ישראל כשהשכינה נעדרת ממנה? ההתקרבות אל אלוהים מושגת בכל מקום בכוונה טהורה [...] למה תקבל עליך סכנה ביבשה ובים ובין האומות השונות?

אמר החבר: ארץ ישראל מיוחדת לאלוהי ישראל, והמעשים לא יגיעו לשלמות אלא בה.

ספר הכוזרי ה:כו-כז

אמר הכוזרי: אם אתה מאמין בכל מה שציינת, יודע אלוהים ית' את כוונתך, והכוונה נתונה לבד אל אלוהים היודע את הכוונות [...]

אמר החבר: זה נכון כאשר אין המעשה אפשרי. אבל [...] המעשה נתון בידי האדם לבדו. לכן, גנאי הוא לאדם אם אינו עמל [...] ואם המעשה הוא בלי כוונה, או הכוונה בלי מעשה, יהיה המאמץ לבטלה. אלא אם כן אין הדבר אפשרי. ואז הבאת הכוונה והתנצלות על העדר המעשה מועילה במידה כלשהי. כגון שאנו מתנצלים בתפילתנו: "ומפני חטאנו גלינו מארצנו [...] ואין אנחנו יכולים לעלות [...]". [תפילת מוסף לשלוש רגלים].

ספר הכוזרי ה:כז-כח

אמר החבר: "אתה תקום, תרחם ציון כי עת לחננה, כי בא מועד, כי רצו עבדיך את אבניה, ואת עפרה יחננו" [תהלים קב, יד-טו]. כלומר, ירושלים תיבנה רק כאשר ישתוקקו ישראל אליה תכלית התשוקה עד אשר יכספו אל אבניה ועפרה.

אמר הכוזרי: אם כן הדבר, חטא הוא למנוע אותך, וטוב לעזור לך. יעזור לך אלוהים [...]
וישבע רצון ממך בחסדו! ושלום!

לבי במזרח / ריה"ל

לבי במזרח ואנכי בסוף מערב / איך אטעמה את אשר אכל ואיך יערב?
איכה אשלים נדרי ואסרי, בעוד / ציון בקבל אדום ואני בקבל ערב?
יקל בעיני עזב כל טוב ספרה, כמו / יקר בעיני ראות עפרות דביר נחרב.